

1919'DA BAKÜ: İNGİLTERE-SOVYET RUSYA HÂKİMİYET MÜCADELESİ

BAKU IN 1919: THE HEGEMONY STRUGGLE BETWEEN ENGLAND AND SOVİET RUSSIA

БАКУ В 1919 ГОДУ: БОРЬБА ЗА ВЛАСТЬ МЕЖДУ АНГЛИЕЙ И СОВЕТСКОЙ РОССИЕЙ¹

Erdem KARACA*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın en stratejik gereksinimi hiç kuşkusuz petroldü. Petrol temini için Büyük Güçlerin en fazla odaklandıkları yerler arasında; Doğu Avrupa, Karadeniz, Hazar Denizi hattı ön plana çıkmaktaydı. Savaş zamanında olduğu kadar, savaştan sonra da adı geçen bölgeye/hatta hükümran olmak yönünde yürütülen faaliyetler 1919'da artarak devam etmiştir. Kafkasların stratejik önemini iyi bilen İngilizler, sadece Bakü'deki petrol bölgelerini kontrol etmekle kalmamış; aynı zamanda Sovyet Rusya'nın büyük çaplı endüstriyel kayıplarla karşılaşmasına yol açmaktan da geri durmamıştır. Kafkasların yanı sıra pozisyonlarını güçlendirmek isteyen İngilizler, ayrıca tüm Karadeniz'i, Azak Denizi'ni ve Hazar Denizi'ni tek taraflı kontrol altına almaya çalışmışlardır. Çarlık Rusya'sının yerini almaya çalışan Sovyet yönetimi ise, Bakü başta olmak üzere, aynı hattı geleceği için hayati görmüş, buna bağlı olarak da kapsamlı bir mücadelenin fitilini ateşlemiştir. Bir yandan siyasi, iktisadi ve askeri çatışmalar/çekişmeler yaşanırken, bir yandan da ideolojik argümanlar yayılmacı politikaların temel faktörü haline gelmiştir.

Çalışmada, ana kaynak olarak, Almanca yayımlanan gazetelerden Die Rote Fahne (Viyana), Pester Lloyd (Budapeşte), Wiener Zeitung (Viyana) özenle tetkik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avusturya Basını, Azerbaycan, Bakü, İngiltere, Sovyet Rusya, Petrol

ABSTRACT

The most strategic demand of the First World War was inarguably the oil. The places which the "Big Powers" mostly focused on for the supply of oil was East Europe, Black Sea, The Caspian Sea region. The operations which aimed to gain the dominance over the region had continued after the war in 1919 as well as during the war times. The English who knew the strategic importance of the Caucasian Region, did not only control the oil regions in Baku but also caused major industrial losses in Soviet Russia. Apart from the Caucasian Region, the English also tried to gain the unilateral dominancy over the Black Sea, Sea of Azov and the Caspian Sea. The Soviet rulers who were trying to displace the Czarist Russia, also set eyes on the same region for it was vital for their future and to this respect fired the start of an extensive battle. On one hand, while the political, economical

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.300

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, erdm.karaca@hotmail.com

and military conflicts were going on, on the other hand, the ideological arguments had become the fundamental element of the expansionist policies.

As the main sources of this study, Die Rote Fahne (Vienna), Pester Lloyd (Budapest), Wiener Zeitung (Vienna) were thoroughly reviewed

Key Words: Austria Press, Azerbaijan, Baku, England, Soviet Russia, Petroleum

АННОТАЦИЯ

Главным стратегическим оружием Первой мировой войны, несомненно, являлась нефть. Среди регионов, на которые были сфокусированы основные силы с целью завладеть нефтью, основным интерес вызывали Восточная Европа, Черноморский и Каспийский регионы. Действия направленные на завоевание господства в данном регионе, имели место не только во время войны, но также усилились после 1919 года. Англичане, хорошо знавшие о стратегическом значении Кавказа, не ограничились контролированием нефтяных областей Баку, а в то же время способствовали широкомасштабным потерям Советской России в области промышленности. Желавшие укрепить свои позиции не только на Кавказе англичане сделали попытку взять под односторонний контроль весь регион Черного моря, Азовское и Каспийское моря. Советская власть, пытавшаяся сменить царскую Россию, распознала в этом регионе, в первую очередь в Баку, стратегическое значение для будущего страны и начала масштабную операцию по борьбе за господство в данном регионе. На ряду с политическими, экономическими и военными конфликтами \ разногласиями идеологические аргументы и лозунги стали основным рычагом экспансионистской политики.

В данной работе в качестве основных источников детально исследованы опубликованные в немецкоязычных газетах тексты Die Rote Fahne (Вена), Pester Lloyd (Будапешт), Wiener Zeitung (Вена).

Ключевые слова: Австрия Пресс, Азербайджан, Баку, Англия, Советская Россия, нефть

Giriş

Sömürgeciliğin etkisinin arttığı ve emperyalist güçlerin kendi aralarında kıyasıya rekabete giriştikleri dönemde Asya, Avrupa ve Akdeniz'i birbirine bağlayan konumda bulunan Karadeniz, büyük devletlerin hâkim olmak istedikleri bir yer olmuştur. Bu hedefe ulaşmak isteyen İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermenistan ve Gürcistan'la işbirliği içerisinde girerek, Karadeniz'den Hazar'a kadar uzanan coğrafyayı kontrol altına almak suretiyle, Türklere ve Bolşeviklere karşı sağlam bir set oluşturmak istemiştir. Karadeniz kıyılarına yönelik faaliyetlerini meşrulaştırmak için de, Ermeni ve Rumları koruma hususunu ve mütareke hükümlerini (terhis, silahsızlandırma) gerekçe olarak göstermiştir (Okur 2011: 53). Türkiye (Osmanlı), 1914'te Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na katıldığında, Osmanlı ülkesinin Asya vilayetlerinin, savaşın devamı için muazzam stratejik önemi haiz bir alanı kapsıyor olması, İngiliz siyasetinin karşılaştığı en kritik mevzulardan biri olarak belirlemiştir (Bostancı 2014: 119). O nedenledir ki, savaş sonrası söz konusu coğrafyanın, İngiliz hükümlerliği altında bulundurulması yönünde atılacak adımlar büyük bir önem kazanmıştır.

Öte taraftan, 7 Kasım 1917 tarihinde gerçekleşen darbeyle iktidarı ele geçiren Bolşevikler, 8 Kasım'da Petersburg'a gelen Lenin'i, Rus Sovyet Kongresi eliyle "Halk Komiserleri Konsey Başkanı", bir başka ifadeyle "Hükümet Başkanı" (Halk Komiseri) seçmişlerdir. Lenin'e, Stalin Halklar Bakanı, Troçki ise Dışişleri Bakanı olarak eşlik edeceklerdi. Yeni hükümet* çok geçmeden Osmanlı Devleti ile 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Ateşkes Antlaşması imzalamıştır. Ne var ki, söz konusu antlaşmanın uygulanmasında Ermeniler sebebiyle bir takım problemler ortaya çıkmıştır. Rusların, Doğu Anadolu'yu Ermenileştirme gayretlerini boşa çıkarmak isteyen Osmanlı Devleti, vakit geçirmeden askeri harekâta başlamıştır (12 Şubat 1918). Avrupa'da da sıkışan Lenin Hükümeti, Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamıştır (Çolak 2010: 5, 12, 13). Söz konusu gelişmeler, Anadolu ve Kafkaslar açısından yeni bir başlangıca işaret etmesi bakımından büyük önem arz etmiştir.

Hiç kuşkusuz, tarih boyunca Kafkaslar, bulunduğu bölge ve dünya için önemli geçiş güzergâhlarından biri olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Akdeniz, Karadeniz, Azak Denizi, Volga Kanalı, Hazar Denizi rotasını kullanan gemiler, Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan da Avrupa'ya petrol başta olmak üzere birçok malın daha kolay ve ucuza taşınmasını sağlamışlardır. Böylesine elverişli bir ortam en fazla Rusların iştahını kabartmıştır. Bölgedeki hâkimiyet dengelerini sürekli gözlemleyen ve gerekli adımları atamaktan çekinmeyen Çarlık Rusya'sı, vaktiyle Ermeniler üzerinden bir iskân politikası yürüttüğü gibi, eş zamanlı olarak Kafkas Müslümanlarına karşı da Ermenileri silahlandırmış ve sürekli bir biçimde kışkırtmıştır (Mustafayev 2012: 61-62; Bingöl 2013: 140, 142, 145).

Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'de Türk-Alman gizli ittifakını imzaladıktan sonra Kafkasya'daki faaliyetlerini artırmıştır. Geleneksel istihbarat çalışmalarının yanı sıra, Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden özellikle Türk ve Müslüman halklarıyla bağlantılı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerin temel hedefi, Kafkasya'da yaşayan çeşitli unsurları Rusya'ya karşı harekete geçirmek olmuştur (Keleşyılmaz; <http://www.atam.gov.tr>). Savaş meydanlarında esir düşen Türk askerlerini, çoğu Ermeni olan askerlerin nezaretinde, Rusya'ya naklettiren Moskova yönetimi, büyük zorlukların ve sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Nakiller esnasında, Bakü'ye de 1283 esir getirilmiştir (1 Ocak 1915). Hasta olan 46 esir Bakü'de bırakılırken, diğerleri Sibirya'nın iç şehirlerine nakledilmiştir (Sönmez 2010: 12).

Öte taraftan, Azerbaycan topraklarındaki petrol yataklarını ihale yoluyla (1872'den itibaren) uzun vadeli kiraya vermeye başlayan Ruslar, büyük çaplı gelişmelere zemin hazırlamıştır. Böylece, Bakü'yü de yabancı sermayeye açmış olan Çarlık Rejimi, bu sayede Azerbaycan petrol üretimini 25 yıl içerisinde ABD'nin önüne geçirmiştir. 1901'e

* Yeni Sovyet Hükümeti tarafından yayınlanan beyannamelerde Rusya'da yaşayan milletlerin sahip olacakları haklardan söz edilmiştir. Nitekim, Lenin ve Stalin imzasıyla yayınlanan, "Rusya'da Yaşayan Halklara İlişkin Haklar Beyannamesi"nin 2. maddesinde şöyle denilmiştir: "Tüm ayrılma ve bağımsız bir devlet oluşturma hakları da dâhil olmak üzere Rusya'da yaşayan halkların serbestçe kendi kendilerini idare edebilme hakkının tanınması." Bolşevikler, söz konusu beyanname ile Rusya'da yaşayan milletlere, kendi geleceklerini diledikleri gibi belirleme hakkını tanımıştır. Böylece, milletler isterlerse Sovyet Rusya'dan ayrılıp, bağımsız devletler de kurabileceklerdi. Bkz., Selami Kılıç (1996), "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında Bağımsızlık. Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları", *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, s. 21.

gelindiğinde dünyada üretilen bütün petrolün yarısından fazlası Bakü’de üretilir hale gelmiştir (Açıkkaya 2010: 406-407).

Petrolün yanı sıra manganez, bakır ve demir gibi zengin yer altı kaynaklarına sahip bulunan Kafkaslar, özellikle 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında İngiltere, Bolşevik Rusya, Almanya ve bir ölçüde Osmanlı Devleti arasında rekabet sahası haline gelmiş ve bilhassa Bakü petrollerine sahip olma isteği etkisini fazlasıyla hissettirmiştir (Öztürk 2005: 57).

Rus Devrimini müteakip, Çarlığın hâkimiyeti altındaki tüm halklar bağımsızlıklarını kazanmak için mücadeleye başlamışlardır. Gürcülerle Ermeniler, Çarlık yönetimi döneminden gelen avantajlarına binaen amaçlarına daha kolay ulaşabilecek imkâna sahip bulunurken, Kafkasya’daki Türk-İslâm topluluklarının durumu pek parlak görünmüyordu. Günün şartları içerisinde, Osmanlı Devleti’nden yardım almaktan başka bir seçenekleri de yoktu. Nitekim, Bakü-İstanbul arasında yürütülen çalışmalar ve işbirliği sayesinde 28 Mayıs 1918’de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulması mümkün olmuştur (Yel 1999: 564-567). Kısa bir süre sonra, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ni yıkmak için Gence’ye doğru harekete geçen Bakü Sovyet Hükümeti, Osmanlı-Azerbaycan orduları karşısında tutunamamış ve Bakü 15 Eylül 1918 tarihinde geri alınmıştır. Ne var ki, Mondros Mütarekesi’ne binaen Osmanlı Ordusu Bakü’yü terk edince, 17 Kasım 1918’de General Thompson komutasındaki müttefik birlikleri şehre girmekte zorlanmamışlardır (Salamov 2004: 47-48)*. Söz konusu petrol olunca İngilizlerin aceleciliği gözden kaçmamaktaydı. Oysa, 1918 Martı’nda Müslüman katliamına girişen Ermeniler, 20 binden fazla insanı insafsızca öldürmüşlerdi. Ne var ki, Osmanlı Devleti haricindeki hiçbir güç katliamlara tepki göstermemiştir (Mustafayev 2014b: 799-800).

Osmanlı Ordusu’nun bölgede bulunduğu dönemde, açıktan (30 Ocak 1918) siyaset yapmaya başlayan Kafkas İttihat Terakki Fırkası’nın parti programının giriş kısmının başlığı olan “Yaşayan, Yaşayanı Yiyerek Yaşar” ifadesi (Atnur 2006: 44), Kafkaslarda, hatta dünyada yaşanan gelişmelerin mahiyetini adeta gözler önüne sermekteydi.

1. Kafkaslar-Avrupa Hattında Petrol Rekabeti

İnsanlığı savaş uçurumuna sürükleyen finansal sermayenin kendisi de savaş esnasında felaket dolu manzaralarla karşılaşmıştır. Üretimin maddi temelini teşkil eden kâğıt paraya bağımlı düzen tamamen bozulmuştur. Savunma sanayilerinin ön plana çıkması ekonomik dengeleri altüst etmiştir. Altın fiyatlarında görülen eradikasyon, kapitalist düzenin büyük zarar görmesine sebep olmuştur. Savaştan önce serbest rekabet kuralları çerçevesinde

* 1917 Devrimi’nden sonra Bakü’de hâkimiyetin Sovyetlerin eline geçtiği ilan edilmiş (31 Ekim) ve Azerbaycan’da Bakü Halk Komissarları Şurası kurulmuştur. Ömrü kısa olan bu şuranın 31 Temmuz 1918 tarihinde görevi son bulmuştur. 28 Mayıs 1918 günü ise, Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulan Azerbaycan Milli Şurası, doğuda ve Türk dünyasında müstakil, demokratik parlamenter sistemi haiz ilk Türk Cumhuriyetini kurmuştur. 23 ay süreyle ayakta kalabilen bu cumhuriyet, Ruslar tarafından devrilmiştir. Bkz., Recep Rehimli (2010), “Sovyetler Zamanında Azerbaycan’da Kamu Personeli Yönetim Sistemi”, *Karadeniz (Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı 3, s. 120.; Osmanlı Devleti’nin müttefiki olmasına rağmen Almanya, Enver Paşa’nın Doğu politikasına açıkça muhalefet etmiştir. Osmanlı’nın Kafkasya’daki yayılmasını ve Bakü’ye girmesine engel olmak üzere Sovyet Rusya ile 27 Ağustos 1918’de bir antlaşma dahi imzalamıştır. Doğu politikasını gerçekleştirmek isteyen Osmanlı yönetimi, kuvvetleriyle Ermenistan ve Gürcistan’dan geçerek Azerbaycan’a girmiş, Gence ve Bakü civarında Ermeni, Beyaz Rus ve İngiliz kuvvetleriyle çarpışarak Bakü’ye kadar varmış, böylece Azerbaycan’ı kurtarmıştır. Bkz., Şarika Gedikli Berber (2006), “Kafkas Seddi Projesi”, *Ekev Akademik Dergisi*, Sayı 27 (Bahar), s. 247.

işleyen piyasalarda tröstler ve tekeller hâkim unsur haline gelmişken, savaşla birlikte tüm kontrol askeri yönetimlerin eline geçmiştir. Bakü ve Romanya petrol bölgeleri ile Ukrayna Donets kömür havzasının işletilmesi, Alman demiryollarının ve otomobillerinin kaderi, Avrupa'nın balık ve ekmek ihtiyacının karşılanması hususları artık doğrudan askeri odakların kontrolü altına girmiştir.²

Yeraltı kaynakları bakımından son derece zengin olan Azerbaycan'ın en önde gelen yeraltı zenginliği petrol idi. Öyle ki, ülke arazisinin %70'i petrol ve doğalgaz bakımından yüksek potansiyele sahip durumdaydı. Daha 1820'li yıllarda, Bakü'nün çevresinde petrol depolamak için 120 kadar kuyu bulunmaktaydı (Seferov 2005: 288-289).

Tamamen stratejik önemi haiz bulunan petrol ve petrol endüstrisi, Dünya Savaşı'nda en fazla belirleyici etkiye sahip konumda yer almıştır. Romanya'nın savaşa katılmasıyla birlikte Transilvanya, Bükreş ve Köstence'yi ele geçiren Almanya, ülkenin petrol bölgelerini kontrol altına almış, böylece İngilizlerin petrol kuyularını tahrip etmesine yönelik önemli bir savunma pozisyonu elde etmiştir. Almanlar, Bükreş'te barışın sağlanması meselesini, petrolün özgürleştirilmesi şeklinde değerlendirmişlerdir. Deutschen Erdöl-A.-G.'nin (Alman Petrol Şirketi) sadece Almanların değil, aynı zamanda bütün Romen şirketlerinin çıkarlarını koruduğu da ileri sürülmüştür. (Die Rote Fahne, 7.12.1919, Nr. 172: 4).

Öte taraftan, büyük bir petrol tedarikçisi olan Amerika (ABD), müttefik devletlere (İngiltere, Fransa) yaptığı satışlarla, petrol ve petrol türevlerinden büyük gelirler elde etmiştir. Bu durum adeta bir soyguna dönüşmüştür. Savaşın sonuna gelindiğinde, Amerikan şirketleri neredeyse Avrupa'nın tüm ihtiyacını karşılayan tek güç haline gelmişlerdir. Royal Dutch-Shell ve Standard Oil Company dikte ettikleri fiyatlarla adeta bütün dünyayı haraca bağlamış ve Alman rafinerilerinin kapanmasına neden olmuştur. Bu durumda Almanya, barış döneminde 795.000 tonluk ihtiyacının 617.000 tonluk kısmını Kuzey Amerika'dan temin etmek mecburiyetinde kalmıştır. Almanya'yı kendisine bağımlı hale getiren galipler, Meksika petrol bölgelerini de Rockefeller namına kontrol altına almışlardır (a.g.g.).

Amerika, Almanya ve Meksika'ya yönelik yürüttüğü çalışmaların benzerini Japonya'nın ele geçirdiği bölgelerde de tatbik etmiştir. Japonya'nın Çin'de işgal etmiş olduğu petrol ve kömür havzalarını bir yatırım sahası olarak gören Amerikan sermayedarları, çok geçmeden Çin piyasasına da el atmışlardır (a.g.g.).

Amerika'nın petrol ve diğer yer altı kaynakları üzerinde izlediği politikanın yanı sıra Avrupa'da da bir petrol mücadelesi yaşanmaktaydı. Rusya Halk Komiserleri Sovyeti, 28 Mayıs 1918'de Vladimir Lenin'in önerisi ile petrol endüstrisinin millileştirilmesi kararını vermiştir. Karar, bizzat Lenin tarafından, Bakü Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Şaumyan'a telgrafla bildirilmiştir. Bakü Sovyet Yönetimi, 2-5 Haziran 1918 günü aldığı kararla, Bakü petrol endüstrisi ile Hazar Ticaret Donanması'nın millileştirilmesini kabul etmiştir. İngilizlerin ve Fransızların yönlendirmesiyle, Avrupalı devletlerin (İspanya, Hollanda, Norveç, Danimarka, İsviçre) ve İran'ın, Moskova'yı protesto etmeleri ise, söz konusu kararın değişmesine etki etmemiştir. Halk Tasarrufatı Şurası'na devredilen Azerbaycan petrol endüstrisinin 408 kurumu, Lenin'in talimatları doğrultusunda elde edilen

² “Manifest der Kommunistischen Internationale.”, *Die Rote Fahne*, 30 April 1919, Nr. 49, (Beilage/Ek zu Nr. 49 der “Sozialen Revolution”); Avusturya'da komünist kesimin günlük yayın organı olarak faaliyette bulunan *Die Rote Fahne* gazetesi (1919-1939), bir süre sonra Avusturya Komünist Partisi'nin sesi haline gelmiştir. bkz., [https://de.wikipedia.org/wiki/Die_Rote_Fahne_\(Österreich\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Die_Rote_Fahne_(Österreich))

petrolleri Rusya'ya nakletmeye başlamıştır (Qafarov 2008: 148-149). Çıkarlarının müdafaasından taviz vermeyen İngiltere, Kafkaslarda petrol bölgelerine yerleşmekten geri adım atmamış ve Bakü'yü ele geçirerek burada bir askeri üs kurmuştur. Bölgede kendisini bir tehdit unsuru olarak zorlayabilecek tek güç ise, yeni ortaya çıkmış olan Sovyet Cumhuriyeti idi (Die Rote Fahne, 7.12.1919, Nr. 172: 4).

İstanbul, Anadolu, Kafkaslar, İran ve Afganistan'a hâkim olmayı stratejik bir zorunluluk olarak gören İngiltere, böylece hem Rusya'yı güneyden kuşatmış, hem de Bakü petrollerinden Rusya'yı mahrum bırakmış olacaktı. İngilizler gibi, Amerikalılar da bölgeye özellikle Bakü petrolleri ve ticari beklentilerden dolayı büyük ilgi göstermekteydi. Ancak, Sovyet genişlemesi/yayılmacığ karşıısında pek de başarılı oldukları söylenemezdi (Doğanay 2009: 283).

7 Ağustos 1917'de, kendisine verilen izinle Petersburg'da Amerikan Kızılhaç görevlisi olarak bulunan Raymond Robins, Rusya'daki gelişmeler hakkında Lenin ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmişti. Bolşevik sisteme dair bilgi veren Lenin, Rusya'da etkilerinin son bulmasının ancak Rusların bir reaksiyon göstermesiyle, ya da bir dış gücün müdahalesiyle olabileceğine işaret etmiştir. Bu gerçekleşse dahi, Rus devriminin fikri yönü, dünya işçi kesiminin sömürü düzeni karşısında alacağı pozisyonla devam edecekti. Devrim fikrinin gücüne fazlasıyla inanan Lenin, demokrasinin beşiği konumunda bulunan Amerika'nın yozlaşmış yönetim anlayışıyla gelişmelere karşı koyamayacağını da ileri sürmüştür. Yaklaşımı doğru bulmayan Robins, ABD'de hükümetin ve yerel otoritelerin seçmenlerin gerçek iradesiyle belirlendiğini ileri sürerek, Amerikan demokrasisinin doğru anlaşılmadığı yönünde eleştiri getirmiştir. Lenin, devrim sonucunda kurulacak yeni anayasal düzenle, tüm dünyada devri kapanmış adaletsiz yönetim anlayışlarının önemini yitireceğine, kendilerinin tüm Sovyet halklarının haklarının savunucusu ve temsilcisi durumuna geleceğine işaret etmiştir. Sözelimi, petrol bölgesinde yer alan Bakü'nün hayatiyeti, petrolle sıkı sıkıya bağlantılıydı. Bu nedenledir ki, Sovyet Meclisine seçilen bölge temsilcisi, petrol emekçileri (yöneticiler, mühendisler, ustalar, işçiler) tarafından seçilmiştir. Petrol sektöründe olduğu gibi diğer kesimlere (Kömür, tarım vb) de benzer şekilde temsil hakkı verilmiştir. Bir zamanlar karanlığa sürüklendiği gibi Rusya'nın tekrar karanlığa sürüklenebileceğine de değinen Lenin, ne olursa olsun bundan sonra yayılmakta olan devrim değerleriyle siyasal demokrasinin mağlup edilerek, geleceğin ümidi olunacağı fikrini kararlılıkla savunmuştur.³ Oysa, Bakü Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı S. Şaumyan'ın, 1918 Mart'ından itibaren, Taşnaklarla birleşerek Azeri Türklerine karşı yürüttüğü katliamı büyük hayranlıkla ve sevinçle karşılayan Lenin'in (Qafarov 2008: 145-148), halkların haklarının savunucusu olacakları yönündeki yaklaşımı; yeni bir tür emperyalist siyasetin ayak sesleri olmaktan öteye geçmemekteydi.

Rusya'daki Marksist düşüncenin, esasında Rus Batıcılığı'nın devamı niteliğinde olduğunu belirten Plekhanov, Rus işçi sınıfının asıl hedefinin "büyük misyonu" gerçekleştirmek, bir bakıma Petro'nun yarım kalan işini tamamlamak olduğunu ileri sürmüştür. Sovyetler Birliği özelinde önce Lenin, ardından da Stalin tarafından yorumlanan Marksist Sosyalizm, temel iki fonksiyona sahipti. Birincisi, sanayileşme sürecindeki bir toplumun devrimci hedeflerini yönlendirmek, ikincisi de, modern bir sanayi devleti meydana getirmek amacıyla topluma rehberlik etmekte (Kaya 2010: 68). Lenin temelde, maksimum olarak tüm toprakları millileştirmek ve bankaları devlet bünyesinde birleştirmek

³ "Lenin über den sozialen Gedanken der Revolution.", *Die Rote Fahne*, 15 November 1919, Nr. 154, s. 4.

istemmiştir. Savaş komünizmi olarak nitelendirilen 1918-1920 yılları arasında, üretimin azalması ve savaşla ilgili ortaya çıkan sorunları çözmeye çalışan Lenin, devrimden sonra özel mülkiyetin kaldırılması, ekonominin merkezi olarak ve pazarın gereklerine göre yönetilmesi gibi yaklaşımları rejimin ana unsurları haline getirmiştir (Açma ve Yenişen 2013: s. 137).

Tarımsal alanda hızla gelişen Ruslar, tarım makinelerinin de yoğun kullanımı sonucunda büyük çapta benzin ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenledir ki, İngiltere'nin petrol bölgelerine (Bakü) yerleşmiş olması memnuniyet verici olmamıştır. İngiltere, bu sayede hem Sovyet Rusya'ya karşı politik bir üstünlük sağlayabilir, hem de karşı devrimi (Menşevikleri) takviye edebilirdi. Öte taraftan, dünya petrol piyasasının en belirleyici aktörü konumuna gelmiş olan Anglo-Amerikan sermayesi, bir haraç düzeni kurarak hızla genişlemeye devam etmekteydi. Öyle ki, Fransız petrol piyasasını ele geçirmenin yollarını dahi aramaktaydı. Almanların Romanya ve Doğu Galiçya'daki varlığından da oldukça rahatsızdılar. Standard Oil Company ve Royal Dutch-Shell tröstlerine Fransız gruplarının yapmış olduğu ödemeler yüksek miktarlara ulaşmıştır. Paris Borsası spekülörlerin oyun alanı haline gelmiştir. Bütün bu yaşananlar politik gelişmelere de etki etmiştir. Ukrayna ile kanlı bir savaşa tutuşan Polonya'nın yardımına Fransızlar koşmuşlardır. Mağlubiyet üzerine İngiliz sermayedarlarına yanaşan Ukrayna, destek karşılığında kendilerine Galiçya petrollerini teklif etmiştir. Polonya, Doğu Galiçya'nın kaybedilmesini asla istememekteydi. Ancak, Fransız ekonomisinden daha üstün bir güce sahip olan İngiltere'nin etkisi tüm taraflarca bilinmekteydi. Bu nedenle, Lloyd-George'un Doğu Galiçya'da halk oylamasına gidilmesi önerisini getirmesi Galiçya Meselesi'ne yeni bir boyut kazandırmıştır (Die Rote Fahne, 7.12.1919, Nr. 172: 4).

İngilizlerin kontrol altına almaya çalıştıkları en önemli yerler arasında bulunan Bakü'de de kaygı verici gelişmeler yaşanmaktaydı. Sistematik bir biçimde zengin petrol endüstrisini tahrip eden İngilizler, petrol ithalat/ihracatına da yasaklama getirmişlerdir. Tanklarda depolanan 800 milyon put (yaklaşık 363.000 ton) petrol ise, İngilizlerin kullanımı için tahsis edilmiştir. Oysa, muhtemel bir patlamanın gerçekleşmesi durumunda, Bakü için büyük bir felaket yaşanabilirdi. Greve giden işçiler, hem Astrahan ile gerçekleştirilecek ticaretin, hem de petrol ihracatının serbest kılınmasını istemişlerdir. Sanayiciler de, kısıtlamalar konusunda en az işçiler kadar rahatsızlık duymuşlardır.⁴ Sanayinin tatil edilmesinin kabul edilemeyecek bir durum olduğu görüşü dile getirilmiştir. Sovyet Rusya ile bu şekilde hesaplaşmak gayesinde olan emperyalist soyguncuların, ekonomiyi bozmaya çalışmaları şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.⁵

2. Askeri ve Siyasi Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı esnasında, müttefik Almanya'nın Osmanlı'dan farklı bir Kafkas politikasına sahip olduğu görülmüştür. Özellikle Bakü petrolünü kontrolleri altına almak isteyen Almanlar, Gürcülere destek vererek, onların 26 Mayıs 1918 tarihinde Güney Kafkas

⁴ *Wiener Abendpost (Beilage zur Wiener Zeitung)*, 26 Juni 1919, Nr. 144, s. 3.; *Wiener Zeitung*, 1703 yılında yayın hayatına başlamıştır. Dünya üzerinde yayınlanmakta olan gazetelerin en eskisidir. Avusturya'nın resmi yayın organı olup, günlük haber yayıncılığının yanı sıra Resmi Gazete olarak da işlev görmektedir. bkz., https://tr.wikipedia.org/wiki/Wiener_Zeitung

⁵ "Engländer vernichten die Bakuer Petroleumindustrie.", *Pester Lloyd*, 28 Juni 1919 (Ek-3), Nr. 149, s. 4.; *Pester Lloyd*, Budapeşte'de Almanca olarak yayımlanmış liberal eğilimli bir gazetedir (1854-1945). Bir süre yayın hayatına ara veren gazete, 1994 yılında Der Neue Pester Lloyd adı altında yeniden çalışmalarına başlamıştır bkz., http://www.wikiwand.com/de/Pester_Lloyd

Cumhuriyeti'nden ayrılmalarına ve çatışmacı bir pozisyon almalarına sebebiyet vermişlerdir (Mustafayev 2013c: 152). Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını tanımada hiçbir mahzur görmeyen Almanya, bir yandan Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımadığı gibi, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan politikasını etkisizleştirmeye çalışmıştır (Yılmaz 2008: 128-129).

Nihayet, Ermenistan ve Gürcistan arasında süregelen çatışma ve düşmanlık* 1919 yılı Ocak ayında sona erdiği gibi, Bakü'deki genel grev de bitirilmiştir (Wiener Zeitung, 17.01.1919, Nr. 13, s. 8). Ne var ki, yaşanmakta olan büyük açlık meselesi ve yolların büyük çaplı tahribatı dolayısıyla sıkıntılar hat safhaya varmıştır. Bir çağırıda bulunan Lenin, işçilerden, söz konusu meselelerin halledilmesi için seferberlik halinde çalışmalarını istemiştir. Bakü'de konuşlanmış bulunan İngiliz yönetiminden memnun kalmayan meslek örgütleri, yaptıkları toplantılar sonrasında, Bolşeviklerin bölgeye çağırılmasını uygun bulmuşlardır.⁶

Hazar Denizi'ne küçük çapta bir filo gönderen İngilizler, Bakü'deki Türk ve Bolşevik güçlerine karşı savaşmak niyetindeydiler. Ancak bir süre sonra Bolşeviklere karşı saldırıya geçme eğilimi ağırlık kazanmış ve General Thompson tarafından bir ultimatom verilmiştir. İkinci ultimatomun verilmesini müteakip General Prewilsky Bakü'yü tahliye etmiş ve böylece İngilizlerin Bakü'deki konumu daha da güçlenmiştir (Wiener Zeitung, 23.03.1919, Nr. 69, s. 11).

Müttefik kuvvetleri Arkhangelsk, Orenburg, Rostov, Bakü ve Aşkabat'a yerleşirken, Sovyet birlikleri de Riga ve Kharkov'u ele geçirmişlerdir. Ukrayna ve Letonya ise birer Sovyet Cumhuriyeti olmuşlardır. İşçi kesiminin gösterdiği büyük fedakârlık ve özveri sonucunda Sovyet zaferinin bütün dünyada genişleyerek hâkim unsur haline geleceğine dair inanış güç kazanmıştır.⁷

İngilizlerin Bakü'yü işgali esnasında genel greve giden demiryolu işçileri, Tiflis, Petrovsk (Ukrayna), Bakü arasındaki bağlantının kesilmesine neden olmuşlardır. Ayrıca Petrovsk'ta, işçiler ve çiftçiler Sovyet yanlısı gösteriler başlatmıştır.⁸ Kazakların arasında da sosyalizm yönetim modeli ilgi görmeye başlamıştır. Nikolajevsk'de 2000 hektarlık bir alan toplumsallaştırılırken, Senijanka'da Trotskij namıyla yaklaşık 200 hektarlık bir komün kurulmuştur.⁹

* Transkafkasya Komiserliği'nde hâkim durumda bulunan Gürcüler ve Ermeniler bağımsızlıkları yolunda kendilerini destekleyecek büyük devlet arayışlarına devam etmekteydiler. Bunu fırsat bilen İngilizler de, bunları Rusya'dan koparmak ve kendi taraflarına çekmek için Kafkasya'da büyük çaba göstermekteydi. Gürcülere savaşı devam ettirmeleri halinde büyük miktarda para teklifinde buldukları gibi, Ermenilere de oluk oluk İngiliz parası akıtılmış ve bu paralarla oluşturulan bir Ermeni kolordusu silahlandırılmıştır. Söz konusu Ermeni kolordusu, faaliyetleri neticesinde hem Gürcülerin hem de Azerilerin bağımsızlık hareketlerini engellemekteydi. Rusya ise, bağımsızlık peşinde koşan Gürcü, Ermeni ve Azerilerin, Rusya'dan ayrılmamaları için büyük gayret göstermekteydi. Bilhassa, Ermenileri koruyarak görünerek Kafkaslarda Rus hegemonyasını kurmaya çalışmaktaydı. Kılıç (1996), *a.g.m.*, s. 28-29.

⁶ "Rußland.", *Wiener Abendpost (Beilage zur Wiener Zeitung)*, 30 Januar 1919, Nr. 24, s. 2.

⁷ "An die Arbeiter von Europa und Amerika! Ein Brief Lenins.", *Die Rote Fahne*, 26 März 1919, Nr. 39, Beilage (Die soziale Revolution), s. 1-2

⁸ "Aus dem besetzten Gebiet.", *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 30 Mai 1919, Nr. 125, s. 2.

⁹ "Bolschewismus unter den Kosaken.", *Pester Lloyd*, 6 Juni 1919, Nr. 132, s. 6.

1919'da Bakü Üniversitesi'ne bağlı kurulan Şark Fakültesi bünyesinde, önemli sayıda askeri tercüman ve Ortadoğu uzmanı kadrolaşması sağlanarak, bölgedeki Sovyet politik çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi imkânı elde edilmiştir (Gasimov 2011: 552). Ayrıca, 360.000 (%70'i Müslüman) kişinin yaşadığı Bakü'de köylülerin düzenlediği kongrede oybirliği ile Sovyet Sosyalist Rus Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğu yönünde karar alınmıştır. Gelişmeler, Bakü'deki İngiliz askerleri arasında büyük bir moral bozukluğuna sebebiyet vermiştir. 200 İngiliz denizcisi Astrahan'a yapılması öngörülen seferi reddetmiştir. Bütün Dağıstan'da ise Denikin'e karşı kesif bir mücadele başlatılmıştır.¹⁰

General Denikin ordusuyla birlikte Hazar Denizi'nden Kırım'a kadar uzanan 900 millik sahayı kontrol altına almış ve Bolşeviklerin Kırım'la olan bağlantısını kesmiştir. Denikin'in ilerleyişi karşısında Bolşevikler, Theodosia (Kefe) ve Belgorod şehirlerini alelacele boşaltmışlardır.¹¹ Ancak, çok geçmeden Kafkasya'daki dengeler Bolşevikler lehine değişmiştir. İngilizlerin güdümündeki Denikin'in ordusunun Kızıldordu karşısında çökmeye başlamasıyla Bolşeviklerin yükselişi hız kazanmıştır. Pozisyonunu kaybetmek istemeyen İngiltere, Güney Kafkasya halkları (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) arasında bir birlik oluşturmayı gerekli görmüştür. Ne var ki, tüm teşebbüslerinde arzu ettiği sonuca ulaşamamıştır (Öztürk 2005: 100-101).

Kafkasya'daki pozisyonuna ek olarak, Sibiry'a da başarılı bir şekilde ilerleyen Kızıldordu, Kama Nehri'ne kadarki alanları dahi kontrol altına almıştır. Ayrıca, Kafkasya'da bulunan Müslümanlar ve Ermeniler arasında da Bolşevizm eğilimi ön plana çıkmıştır. İngiliz işgal ordusunda yer alan Hintli birlikler ise, daha fazla görev almayı istememekte ve ülkelerine dönmeyi talep etmekteydiler. Bakü'de başkaldırıda bulunan bir İngiliz askeri ise, eylemi nedeniyle idam edilmiştir. Kızıldordu ile karşılaşan 200 İngiliz denizcisi, onlarla savaşmaktan imtina etmişlerdir. Dahası, İngiliz askerleri, ellerindeki mühimmat ve savaş malzemelerini satmaktan dahi geri durmamışlardır. Gelişmeler üzerine bir karar alan İngiliz Komutanlığı, kendi birliklerini çekerek, yerlerine İtalyan birliklerinin ikame edilmesini uygun bulmuştur. Zaten ilk İtalyan birliklerdi de gelmişlerdi. İtalyanlardan yana en büyük beklenti, Bolşevikler karşısında durabilecekleri ya da direnebilecekleri yönündeydi.¹²

Bolşevik kuvvetleri, Ukrayna Cephesi'nde taarruza geçmiş ve Denikin kuvvetleri tüm hatlarda geri çekilmiştir. Finli ve Menşevik pilotlar, İngiliz uçaklarıyla Petersburg üzerine bomba ve ölüm yağdırmaya çalışmışlardır. İngiliz Hükümet yetkilileri vermiş oldukları beyanatlarda, Kafkaslardan ordularının çekileceğini belirtmelerine rağmen, Bakü'den gelen haberler durumun tersine işaret etmiştir. Gözlemlenen odur ki, İngilizler geniş kapsamlı bir işgale hazırlanmaktaydı. Kafkas halkları, emperyalist İngiliz Hükümeti'ne karşı büyük bir öfke duymuş ve İngilizlerce desteklenen Denikin'e karşı mücadele edileceğini beyan etmiştir. Halklar, İngiliz despotizminin baskısı karşısında Sovyet iktidarından yana tavır ortaya koymuştur.¹³

¹⁰ "Ausrufung der Räterepublik in Baku.", *Pester Lloyd*, 22 Juni 1919, Nr. 145, s. 8.

¹¹ "Rußland.", *Wiener Abendpost (Beilage zur Wiener Zeitung)*, 30 Juni 1919, Nr. 147, s. 5.

¹² "Rußland.", *Wiener Zeitung*, 28 Juni 1919 (Ek-2), Nr. 146, s. 7.; Spoleto öncülüğünde İran ve Rusya'ya gönderilen İtalyan heyeti, Batum, Tiflis, Bakü ve Tahran'ı ziyaret ederek temas ve gözlemlerde bulunmuş ve tüm yerlerde dostça karşılandıklarını beyan etmiştir. bkz., *Wiener Zeitung*, 9 Oktober 1919, Nr. 231, s. 7.

¹³ "Rußland.", *Wiener Abendpost (Beilage zur Wiener Zeitung)*, 14 Juli 1919, Nr. 159, s. 3.; Gürcistan Ulusal Meclisi de Denikin'e karşı önlem almak konusunda karar almış ve savaş

Bakü’de İngiliz yönetimi, görkemli gösterilerle, geniş halk kitleleri tarafından protesto edilmiştir. Durumu kontrol altına almak isteyen İngilizler, sert önlemlerle protestoları etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Bütün bunlar, İngilizlere karşı daha büyük bir nefretin oluşmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴ İngilizler bir yandan yerel tepkilerle karşılaşırken, bir yandan da kendi askerlerinin çıkardığı huzursuzluklarla meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bakü limanında konuşlanmış bulunan İngiliz deniz birlikleri, evlerine dönmek için isyan bayrağı çekince, limandaki gemiler çok geçmeden bölgeden ayrılmıştır.¹⁵ Aralıklarla devam eden askeri eylemler bir türlü son bulmamış, Bakü’deki İngiliz deniz birlikleri arasında yurtlarına dönmek maksadıyla yeni bir isyan patlak vermiştir.¹⁶

Dört yıl süren Dünya Savaşı’nın ardından silahların susmuş olmasına rağmen İngiltere cephesinde herhangi bir şeyin değişmediği görülmekteydi. Oysa ABD, silahların susmasını müteakip 3.113.000 askerini terhis etmiştir. 29 Temmuz itibarıyla ABD ordusunda muvazzaf asker sayısı 612.000’ye kadar inmiştir.¹⁷ Bu durum, İngiltere’nin çıkarlarını korumak için, bir süre daha askeri müdahalelere/operasyonlara başvuracağını bir göstergesi sayılabilirdi.

Öte taraftan, Anadolu’dan Kafkaslara ve Mezopotamya’ya kadar geniş bir sahada iletişim hattı ve işbirliği ağı kurmuş olan Mustafa Kemal Paşa, Ali Meydan öncülüğündeki Azerbaycan Hükümeti’ni, Bakü ve Gürcistan’daki milliyetçileri içerisine alan yardım ve işbirliği ittifakları oluşturmuştur.¹⁸ Ne var ki, İngilizlerin, tamamen Bakü’yü boşalttıkları yönünde bilgilerin kaydedildiği bir dönemde¹⁹, hem Bakü’nün hem de Batum’un İngiliz kuvvetleri tarafından tekrar işgal edildiği gözlemlenmiştir.²⁰

3. Tepkilerin Odağındaki Ülke: İngiltere

Yaşanan olaylara bağlı olarak zamanla görülmüştür ki, emperyalistlerin ve emperyalizmin neden olduğu yeni suçlar ve ayıplar açığa çıkmıştır. Bakü’de, 26 Bolşevik’in başından geçen olay, bu duruma en iyi örnek teşkil etmiştir. Türk (Osmanlı) birliklerinin Ağustos 1918’de Bakü’ye yaklaştığı sırada, İngilizlerin çağırısıyla Menşevik ve Sosyalistler (Bolşevikler)’den müteşekkil yerel bir Sovyet yönetimi kurulmuş, ne var ki Bolşevik komiserler görevlerinden istifa ederek ayrılmışlardır. Türklerin ilerleyişini sürdürmeleri üzerine de, tedbir amaçlı küçük bir İngiliz birliği Bakü’ye gönderilmiştir. Şehri tahliye etmek için acele etmeyen İngilizler, Bolşevik komiserleri ve ailelerini Eylül ayında kendileriyle birlikte gittikleri yerlere sürüklemişlerdir. Durumu yakından takip eden Sovyet Rus Yönetimi, Bakü’deki komiserleriyle ellerindeki İngiliz esirleri takas etmek

hazırlıklarına başlamıştır. bkz., “Georgien und Denikin.”, *Die Rote Fahne*, 21 Oktober 1919, Nr. 134, s. 2.

¹⁴ “Die russische Räterepublik. Die englische Festsetzung im Kaukasus.”, *Pester Lloyd*, 15 Juli 1919, Nr. 163, s. 5.

¹⁵ “Englische Matrosen meutern.”, *Die Rote Fahne*, 7 August 1919, Nr. 82, s. 3.

¹⁶ “Die rote Fahne auf englischen Schiffen.”, *Die Rote Fahne*, 13 August 1919, Nr. 85, s. 2.

¹⁷ “Vereinigte Staaten von Amerika.”, *Wiener Abendpost (Beilage zur Wiener Zeitung)*, 5 August 1919, Nr. 177, s. 4.

¹⁸ “Die Vorgänge in der Türkei.”, *Pester Lloyd*, 16 November 1919, Nr. 224, s. 3.

¹⁹ “Rußland.”, *Wiener Zeitung*, 8 Oktober 1919, Nr. 230, s. 6.; “Baku von Engländern geräumt.”, *Die Rote Fahne*, 8 Oktober 1919, Nr. 123, s. 1.

²⁰ *Wiener Abendpost (Beilage zur Wiener Zeitung)*, 23 Dezember 1919, Nr. 291, s. 2.; “Erfolge der Engländer.”, *Die Rote Fahne*, 24 Dezember 1919, Nr. 185, s. 2.

istediklerini bildirmişlerdir. Ancak İngiliz kumandanlığı talep karşısında sessiz kalmıştır. Alınan bilgilere göre 26 Bolşevik komiserin Bakü'den Hindistan'a götürüleceği tespit edilmiştir. Ne var ki, Meşhed'de teslimatı gerçekleştirilmesi öngörülen komiserlerin vurulduğu kaydedilmiştir. Yapılan incelemeler, ulaşılan belgeler ve temin edilen doktor raporlarına göre, öldürülen komiserler çok geçmeden defnedilmişlerdir. Yaşanan dehşeti ve infazları örtbas etmeye çalışan İngiliz Yönetimi, suçüstü yakalanmıştır. Böylece emperyalist yamyamlar, bir kez daha sözde medeniyet ve sözde insanlık iddiaları arkasında ne kadar ikiyüzlü düşünceye sahip olduklarını göstermiştir.²¹

Dünyanın en büyük pamuk üreticilerinden birisi durumunda olan Türkistan'da İngiliz emperyalizminin müdahalesinden sonra, pamuk ihracatı imkânsız hale gelmiştir. Olumsuzlukların devam etmesi halinde ise, sulama sisteminin neredeyse geri dönülemez şekilde bozulacağı öngörülmüştür. Aynı şekilde, Kafkaslardaki petrol endüstrisi de İngilizler eliyle tahrip edilerek, işlevsiz hale getirilmiştir. Bakü'de milyonlarca tonu bulan petrol stokları, uygulanan yasaklar dolayısıyla büsbütün bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. İngilizler gibi barbar yöntemlere başvuran Menşevikler de büyük zararlara ve kayıplara sebebiyet vermekten geri durmamışlardır.²²

Gelişmelere dair bir mektup yayımlayan Sylvia Pankhurst, en büyük meselelerin müttefiklerin Sovyet Rusya ile Avrupa'da gelişmekte olan komünizm hareketlerine karşı yürüttükleri saldırılar olduğunu ileri sürmüştür. Lloyd George'un 18 Ağustos'ta yaptığı açıklama ve verdiği söze göre, İngiliz kuvvetlerinin kış mevsimine kadar Rusya'dan geri çekilmesi gerekmektedir. II. Uluslararası Zürih Konferansı'nda da alınmış olan bu karar ne yazık ki yerine getirilmemektedir. Kafkasları işgal etmiş bulunan İngilizler, sadece Bakü'deki petrol bölgelerini kontrol etmekle kalmamış, aynı zamanda Sovyet Rusya'nın büyük çaplı endüstriyel kayıplarla karşılaşmasına da yol açmışlardır. Ayrıca, tüm Karadeniz'i, Azak Denizi'ni ve Hazar Denizi'ni tek taraflı kontrol altına almışlardır. Böylece, konumu güçlendirilmiş İngiliz savaş gemileri vasıtasıyla Sovyetleri bloke etmek mümkün hale gelmiştir. Buna ilaveten, Sovyet Rusya'nın en tehlikeli düşmanı durumunda bulunan General Denikin'e de büyük bir destek verilmiştir. İngilizlerin Kafkaslarda buldukları sürece Denikin ordusunun silah, mühimmat ve gıda maddesi sıkıntısı çekmeyeceği aşikârdır. En çok Kafkaslarda saldırılar gerçekleştiren Denikin, Temmuz'da Çerkezlerle karşı karşıya gelmiştir. Çerkezler, bir yandan savaşırken, bir yandan da yaşananları müttefikler nezdinde verdikleri nota ile protesto etmişlerdir. Çerkez halkının varlığının korunmasını talep etmişlerdir. Denikin'in hiçbir hassasiyeti dikkate almaması üzerine de Çerkezler tüm güçleriyle savaşmaya mecbur kalmışlardır. Durumu normalleştirilmesi gereken İngiltere, aksine bölgeye taze birlikler göndererek büyük hayal kırıklığına neden olmuştur. Gönülsüz görünen askerlerden verim alabilmek için de haftalık ücretleri 2.20 Pound artırılmıştır. Buna rağmen İskoçya donanma üssünde ve Bakü'de isyanlar patlak vermiştir. Ardından Londra Liman İşçileri Komitesi, Rusya'ya yapılacak sevkiyat konusunda greve gitme kararı almıştır. Böylece, hızla yayılan tepkiler İngiltere açısından yeni sorunlara kapı aralamıştır.²³

²¹ "Imperialistische Schandtaten der Engländer.", *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 23 April 1919, Nr. 94, s. 2.

²² "Die Schuld der Kommunisten.", *Die Rote Fahne*, 9 August 1919, Nr. 83, s. 1, 3.

²³ "Die Rechtssozialisten und die Interventionen.", *Die Rote Fahne*, 27 September 1919 (Ek-1), Nr. 114, s. 1-2.; Sylvia Pankhurst (1882-1960), İngiltere'de kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandırmak için mücadele etmiştir. Zamanla anti-faşizm davasına kendini adanmış, önde

Dahası, Bakü'den alınan bilgilere göre; İngilizler tarafından esir alınan Bolşevikler, zorla, angarya işlerde çalıştırılmak üzere İngiltere'ye ve İngiliz kolonilerine götürülmüştür.²⁴

4. Sonuç ve Değerlendirme

Almanya'nın yanında savaşa giren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, hem kendisinin, hem de Almanya'nın aldığı ağır yenilgiden ve savaşı bitiren antlaşmaların mahiyetinden (en başta Macaristan'ın bağımsızlaştırılması) dolayı, özellikle İtilaf Devletleri'ne karşı büyük bir memnuniyetsizlik içerisinde bulunduğu tüm kesimlerce bilinmektedir. Bu durumda Viyana ve Budapeşte'de yayımlanan; Die Rote Fahne, Pester Lloyd ve Wiener Zeitung gazeteleri, ulusal ve fikri zeminde ele alındığında, olaylara yaklaşımları ve habercilik anlayışları bakımından hiç şüphesiz Birinci Dünya Savaşı'nın gerçekleşme biçiminden ve ortaya çıkan sonuçlarından fazlasıyla etkilenmiştir. Özellikle İngilizlerin ortaya koydukları yayılmacı politikalar, dil ve üslup bakımından ele alındığında, ağır bir biçimde tenkit edilmiştir. Bu bağlamda, Bakü, Azerbaycan ve tüm Kafkasların İngiliz hâkimiyeti altına girme olasılığıyla karşı karşıya bulunması memnuniyet verici bir gelişme olarak kaydedilmemiştir.

Tarihte, Slav topluluklarıyla da anlaşmazlıklar yaşayan Avusturya, Çarlık Rusya'sıyla da özellikle Balkanlar hususunda büyük bir rekabet yaşamıştır. Ancak, 1917 Devrimi'yle yıkılma sürecine giren Çarlık yönetiminin adından ortaya çıkan yeni Sovyet yönetimi döneminde, Ruslara bakış açısı, İngilizlere nispeten daha ılımlı olmuştur. Özellikle basında, Bakü merkezli yaşanan gelişmelerin ele alınış biçiminin bunu teyit ettiği söylenebilir.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Azerbaycan topraklarındaki petrol yataklarını uzun vadeli kiraya vermeye başlayan Çarlık Rusya'sı, bölgede büyük çaplı gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bakü başta olmak üzere, yabancı sermayenin akın ettiği Azerbaycan'da, petrol üretimi 25 yıl içerisinde ABD'nin önüne geçmiştir. Öyle ki, 1901 yılına gelindiğinde, dünyada elde edilen bütün petrolün yarısından fazlası Bakü'den temin edilir hale gelmiştir. Tamamen stratejik öneme sahip bulunan petrol ve petrol sanayisi, Dünya Savaşı'nda gidişatı en fazla belirleyen faktörlerden biri olmuştur.

Dünya Savaşı boyunca askeri, siyasi, stratejik ve kültürel bağlamda olduğu kadar, dikkate değer zengin yeraltı kaynakları itibarıyla da ön plana çıkan Kafkaslar; Rusların, İngilizlerin, Osmanlı'nın, Almanların, hatta ABD'nin hedefindeki coğrafya haline gelmiştir.

gelen bir komünizm savunucusu olmuştur. bkz., https://en.wikipedia.org/wiki/Sylvia_Pankhurst; Türkistan (Buhara), Afganistan, İran, Kafkasya, Hazar Denizi, Azak Denizi, Karadeniz, Küçük Asya (bir bölümü), Basra Körfezi ve Hicaz'a hükmeden İngiltere; askeri, siyasi, ticari, jeopolitik ve finansal açılardan avantajlı ve üstün durumdaydı. bkz., "Die Restauration von Persien.", *Die Rote Fahne*, 19 Oktober 1919, Nr. 133, s. 4.; Çağdaş jeopolitik teorilere göre Karadeniz, önemli bir bölge olma vasfını haizdir; 1) Mackinder'in "Kara Hâkimiyet Teorisi"ne göre, merkez bölgesine en kolay ulaşım sağlayacak konumda. 2) Spykman'ın "Kenar Kuşak Teorisi"ne göre, Avrupa'yı Ortadoğu ve Asya'ya bağlayan konumda. 3) Mahan'ın "Deniz Hâkimiyeti Teorisi"ne göre, Karadeniz'e hükmeden güç, bölgeyi de kontrol edecek pozisyonda olur. 4) Schaklian'ın "Hava Hâkimiyeti Teorisi"ne göre, Karadeniz'in merkez bölgesine ve dünya adasına hâkim bir konumda bulunması (Koçer 2007: 198).

²⁴ "Rußland. Unterbringung der Bolschewiken in den englischen Kolonien.", *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 6 Dezember 1919, Nr. 237, s. 4.; "Gefangene Rote Soldaten in Zwangsarbeit.", *Die Rote Fahne*, 6 Dezember 1919, Nr. 171, s. 1. ; *Wiener Abendpost (Beilage zur Wiener Zeitung)*, 6 Dezember 1919, Nr. 278, s. 2.

Özellikle de, 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında gelişen komünizm ideolojisi, bölgedeki hareketliliğe yeni bir boyut katmıştır.

1918 Mayıs'ında petrol endüstrisinin millileştirilmesi kararını çıkaran Lenin, Bakü'deki Sovyet hareketi ile temasa geçerek alınan kararın hayata geçirilmesini adeta bir mecburiyet olarak görmüştür. Batı sistem ve fikriyatının yozlaştığını, miadını tamamladığını ileri süren Lenin, hem bölgede hem de dünyada, gelecek dönemde kendi değerlerinin hâkim hale geleceğinin kaçınılmaz bir süreç olduğuna inanmış ve bu yaklaşımını deklere etmekten çekinmemiştir. Sosyalist/komünist değerlerin, uzun yıllar batılı güçler tarafından sömürülen ve baskılanan topluluklar üzerinde ciddi bir etki yaratacağı/yarattığı açıklı. Etkinin rüzgârıyla, biran önce askeri, siyasi ve endüstriyel performansın eş zamanlı bir biçimde artırılması ve başarıya ulaştırılması gerekmektedir. Bunun için de, İngilizlerin ve İngilizlerden destek gören General Denikin'in bölgedeki faaliyetlerinin önce durdurulması, ardından da sonra erdirilmesi öncelikli bir mesele haline gelmiştir.

Afganistan, İran, Kafkaslar, Anadolu, İstanbul hattına hâkim olmayı stratejik bir zorunluluk olarak gören İngiltere, bunu gerçekleştirdiği takdirde; Sovyet yönetimini hem güneyden kuşatmış, hem de Bakü petrollerinden onları mahrum bırakmış olacaktı. Kızıldoru'nun özellikle General Denikin'e karşı elde ettiği başarılar ve galibiyetler, İngiliz askerlerinin savaşmaya devam etmek istemeyişleri ve bölge halklarının bir bölümünün Sovyetleşmeye meyilli tavır ve fiilleri Lenin Hükümeti'nin elini bir hayli güçlendirmiştir. Siyasi ve ideolojik destek bulamadığı unsurlara ve oluşumlara karşı güç kullanmaktan çekinmeyen Sovyet yönetimi, bu bağlamda Mehmet Emin Resulzade'nin öncülüğünde kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetini bir süre sonra ortadan kaldırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra bölgeden ayrılması sonucunda, Azeri Türkleri hiç kuşkusuz en büyük desteklerini yitirmişlerdir.

Gelişmelerin bizatihi merkezinde bulunan ve bölgeyi kaybetmenin jeo-politik, stratejik, ideolojik, askeri ve endüstriyel dengelere doğrudan etki edeceğini gören İngiltere, 1919 Aralık ayasında hem Bakü'yü, hem de Batum'u işgal ederek, Kafkaslardaki pozisyonunu güçlendirmek istemiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler*

Die Rote Fahne (1919): 26 März/Mart; 30 April/Nisan; 7, 9, 13 August/Ağustos; 27 September/Eylül; 8, 19, 21 Oktober/Ekim; 15 November/Kasım; 6, 7, 24 Dezember/Aralık.

Pester Lloyd (1919): 23 April/Nisan; 30 Mai/Mayıs; 6, 22, 28 Juni/Haziran; 15 Juli/ Temmuz; 16 November/Kasım; 6 Dezember/Aralık.

Wiener Zeitung (1919): 17, 30 Januar/Ocak; 23 März/Mart; 26, 28, 30 Juni/Haziran; 14 Juli/ Temmuz; 5 August/Ağustos; 8, 9 Oktober/Ekim; 6, 23 Dezember/Aralık.

Telif-Tetkik Eserler

AÇIKKAYA, Savaş (2010), “Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinde Temel Dinamikler”, *Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28, s. 403-420.

* Gazetelerin künyeleri haber başlıklarıyla birlikte dipnotlarda gösterilmiştir. Çalışmadaki dil, üslûp ve ifade hususu, gazetelerin meseleleri ele alış biçimiyle doğru orantılıdır.

AÇMA, Bülent ve YENİŞEN, Kübra (2013), “Kafkasya’nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler”, *Yönetim ve Ekonomi*, Celal Bayar ü. İ.İ.B.F., Cilt 20, Sayı 2, s. 131-149.

ATNUR, İbrahim Ethem (2006), “Kafkas İttihad Terakkî Fırkası Ve Programı”, *Manas Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15, s. 39-61.

BİNGÖL, Oktay (2013), “Tarihsel Süreçte Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kontrol Stratejilerinde Geline Aşama: Başarısızlık ve Terör”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar, Sayı 37, s. 137-158.

BOSTANCI, Mustafa (2014), “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, s. 117-136.

ÇOLAK, Özlem (2010), *Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)*, Süleyman Demirel Ü. Sos. Bil. Enst., Isparta Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

DOĞANAY, Rahmi (2009), “Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya Ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları”, *Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, s. 279-298.

GASİMOV, Zaur (2011), “Zwischen Europa, Turan und Orient: Raumkonzepte in der modernen aserbajdschanischen Geschichtsschreibung und Geschichtspolitik.”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Bd. 59, H. 4, Franz Steiner Verlag GmbH, Stuttgart/Germany, pp. 534-558.

GEDİKLİ BERBER, Şarika (2006), “Kafkas Seddi Projesi”, *EKEV Akademik Dergisi*, Sayı 27 (Bahar), s. 243-258.

KAYA, Sezgin (2010), “Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 4, s. 41-77.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, “Kafkas Harekâtının Perde Arkası”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-47/kafkas-harekatinin-perde-arkasi> (3/4/2016)

KILIÇ, Selami (1996), “1917-1918’de Kafkasya’daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi’nin Bu Konudaki Çalışmaları”, *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, s. 19-51.

KOÇER, Gökhan (2007), “Karadeniz’in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 1, s. 195-217.

MUSTAFAYEV, Beşir (2012), “İlk Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Petrolünün Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü (1918-1920)”, *Iğdır Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, s. 59-79.

MUSTAFAYEV, Beşir (2014b), “Arşiv Belgelerine Göre 31 Mart Bakü Soykırımı”, *Turkish Studies*, Volume 9/4, Spring 2014, Ankara, pp. 797-815.

MUSTAFAYEV, Beşir (2013c), “Büyük Devletlerin Kafkasya’daki Ermeni Siyaseti”, *İstanbul Ü. Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/1, s. 143-168.

OKUR, Mehmet (2011), “İngiltere ve ABD Kontrol Subaylarının Raporlarına Göre Karadeniz Bölgesi’nde Rum-Ermeni Sorunu”, *Karadeniz (Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı 10, s. 51-79.

ÖZTÜRK, Mustafa (2005), *Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, Hacettepe Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi).

QAFAROV, Vasif (2008), “Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, s. 139-151.

REHİMLİ, Recep (2010), “Sovyetler Zamanında Azerbaycan'da Kamu Personeli Yönetim Sistemi”, *Karadeniz (Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı 3, s. 117-124.

SALAMOV, Rövşen (2004), *Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları*, Ankara Ü. Sos. Bil. Enst., Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

SEFEROV, Rehman (2005), “Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi”, *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18, s. 285-297.

SÖNMEZ, Bingür (2010), “Bakü Halkının 1915-1917 Sarıkamış Esirlerine Kardeş Kömeği”, *Karadeniz (Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı 6, s. 9-23.

YEL, Selma (1999), “Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?”, *Ankara Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, s. 563-578.

YILMAZ, Reha (2008), “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti”, *OAKA*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Cit 3, Sayı 6, s. 137-160.

İnternet Kaynakları

[https://de.wikipedia.org/wiki/Die_Rote_Fahne_\(Österreich\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Die_Rote_Fahne_(Österreich)) (16.04.2016)

http://www.wikiwand.com/de/Pester_Lloyd (17.04.2016)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Wiener_Zeitung (17.04.2016)

https://en.wikipedia.org/wiki/Sylvia_Pankhurst (29.05.2016)

Ek-1: *Die Rote Fahne*, 27.9.1919

Ek-2: *Wiener Zeitung*, 28.6.1919

Ek-3: *Pester Lloyd*, 28.6.1919

